

הלכות בישול (שיעור 11)**אמצעי בישול וחימום שונים**

שיעור מספר 23

בעבר הלא רחוק, דרך הבישול הכמעט-בלעדית הייתה באמצעות אש. בימינו עומדים לרשותנו אמצעים נוספים לחמם ולבשל אוכל. בשיעורים עד כה הזכרנו פעמים רבות את 'מקור החום', ללא הבחנה בין מקורות חום שונים. בשיעור זה נלמד על כך שמבחינת איסור מלאכת מבשל בשבת יש להבחנה זאת משמעות הלכתית.

א. תולדות האור ותולדות חמה

במשנה מובאת מחלוקת אודות איסור בישול ללא קשר ישיר לאש או באמצעות מקור חום אחר –

משנה מסכת שבת פרק ג משנה ג

משנה. אין נותנין ביצה בצד המיחם בשביל שתתגלגל, ולא יפקיענה בסודרין, ורבי יוסי מתיר. ולא יטמיננה בחול ובאבק דרכים בשביל שתצלה

חברותא

מתניתין: א. אין נותנין בשבת ביצה בצד המיחם [קומקום של נחושת] שהתחמם על ידי האש, בשביל שתתגלגל, תיצלה קצת הביצה מחום המיחם. כי כשם שאסור לבשל בשבת על האש עצמה, כך אסור מן התורה לבשל על דבר שנתחמם מהאש, שהוא "תולדת האש".

ב. ולא יפקיענה בסודרין. לא ישבור את הביצה על מנת שתתבשל על גבי סודרים [בגדים] שנתחממו מהשמש [הנקראים "תולדות החמה"]. ואף על פי שמן הדין מותר לבשל בשבת בחמה עצמה, גזרו חכמים שלא לבשל בדבר שנתחמם מהחמה ["תולדות החמה"], שמא יטעו לבשל בדבר שנתחמם מהאש ["תולדות האור"]. ורבי יוסי מתיר. כי כשם שמותר לבשל בשבת בחמה עצמה, כך מותר לבשל בתולדות חמה

חכמים אוסרים לבשל ביצה לצד המיחם ולשברה על סודר חם. משמע שלשיטתם איסור מלאכת בישול הוא על ידי כל מקור חום שהוא.

רבי יוסי מתיר את הפקעת הביצה על הסודר. מצד שני, הוא אוסר להטמין בחול ובאבק דרכים. דברי רבי יוסי דורשים ביאור.

גם דעת חכמים אינה פשוטה. בגמרא מובאת ברייתא, המתירה בישול בשמש. האם זו דעת חכמים בלבד?

תלמוד בבלי מסכת שבת דף לט עמוד א

והא דתנן: ... נותנין ... את הצונן בחמה בשביל שיחמו, לימא רבי יוסי היא ולא רבנן!

רב נחמן מבאר את גבולות מחלוקת רבי יוסי ורבנן –

אמר רב נחמן: בחמה - דכוליה עלמא לא פליגי דשרי, בתולדות האור - כוליה עלמא לא פליגי דאסיר, כי פליגי - בתולדות החמה; מר סבר: גזרינן תולדות החמה אטו תולדות האור, ומר סבר: לא גזרינן

רש"י מסכת שבת דף לט עמוד א

דשרי - דאין דרך בישולו בכך, וחמה באור לא מיחלפא דליגור הא אטו הא בתולדות האור - כגון אם הוחם הסודר הזה באור מתחילה

דאסיר - דהוי בישול

תולדות חמה - שהוחם הסודר בחמה

אטו תולדות האור - דמאן דחזי סבר דתולדות האור ניהו

חברותא שבת דף לט עמוד א

והא דתנן, נותנין ... את הצונן מותר להניח בחמה, בשביל שיחמו המים מהשמש. לימא משנה זו, המתרת לחמם צונן בחמה, רבי יוסי היא, ולא רבנן!! דוחה הגמרא: אמר רב נחמן, לבשל בחמה עצמה, דכולי עלמא, בין תנא קמא ובין רבי יוסי לא פליגי דשרי, כי אין חשש שמא יטעו להתיר בישול באש כשם שהותר הבישול בחמה. וכמו כן בישול בתולדות האור, דבר שנתחמם מהאש, כולי עלמא לא פליגי דאסיר, כמו שאסור לבשל על האש עצמה, מפני שכך הוא דרך בישולו. כי פליגי תנא קמא ורבי יוסי, בבישול בתולדות החמה, בסודרים שנתחממו מהחמה, שמן הדין מותר לבשל בהם כמו שמותר לבשל בחמה עצמה. מר, תנא קמא, סבר, אין לבשל בתולדות חמה כי גזרינן תולדות החמה אטו תולדות האור, לפי שהסודר אשר נתחמם על ידי החמה אין ניכר עליו אם נתחמם מהחמה או מהאש, והרואה אותו מבשל בסודר, יהיה סבור שמותר לבשל בתולדות האש. ומר, רבי יוסי, סבר, לא גזרינן. ואם כן, המשנה שהתירה לחמם צונן בחמה עצמה היא גם כדברי תנא קמא

לפי רב נחמן – אין חולק שמותר לבשל בשמש עצמה. אם כך, אין חולק על הברייתא. באש ובמה שהתחמם מהאש – לכולי עלמא אסור. המחלוקת היא אם מותר לחמם בתולדות חמה. לפי רבי יוסי – כשם שמותר לחמם בחמה עצמה, כך מותר לחמם בתולדותיה. לפי חכמים – אמנם מותר לבשל בחמה עצמה, אך לא בתולדותיה. רש"י מבאר את טעמים –

רש"י מסכת שבת דף לט עמוד א

אטו תולדות האור - דמאן דחזי סבר דתולדות האור נינהו

ניתן להבחין בבירור בין חימום בשמש לבין חימום על ידי אמצעי אחר. אך אי אפשר להבחין אם דבר התחמם מהשמש או על ידי מקור חום אחר (האם הכוונה היא שגזרו מפני סוג של מראית עין, או 'לפני עיוור', שהרואה יחשוב שמותר לחמם בתולדות האור? שאלה זו תעלה בהמשך). האם הבישול על ידי אמצעים שאינם האש עצמה אסור מדאורייתא או מדרבנן? מתברר שאנחנו כבר יודעים את התשובה לשאלה הזאת!

איבעיא להו: גלגל מאי? - אמר רב יוסף: גלגל - חייב חטאת. אמר מר בריה דרבינא: אף אנן נמי תנינא: כל שבא בחמין מלפני השבת - שורין אותו בחמין בשבת, וכל שלא בא בחמין מלפני השבת - מדיחין אותו בחמין בשבת, חוץ מן המליח ישן וקולייס האיספנין שהדחתן זו היא גמר מלאכתן. - שמע מינה.

רש"י מסכת שבת דף לט עמוד א

שהדחתו זהו גמר מלאכתו - מדקרי ליה גמר מלאכתו - שמע מינה זהו בישול, וחייב

חברותא שבת דף לח עמוד ב

איבעיא להו: אם עבר וגלגל ביצה בשבת, מאי? האם גם בישול שכזה נידון כמבשל בשבת? אמר רב יוסף: גלגל - חייב חטאת. כי כמו שאסור לבשל בשבת על גבי האש, כך אסור לבשל בדבר שנתחמם מהאש, והנקרא "תולדות האש". אמר מר בריה דרבינא: אף אנן נמי תנינא, מצינו משנה כדבר יוסף. דתנן [קמה ב]: כל תבשיל שבא בחמין מלפני השבת, ונתבשל כל צרכו, לא יתכן בו בישול אחר בישול, ולפיכך, שורין אותו בחמין בשבת, אפילו בכלי ראשון. וכל תבשיל שלא בא בחמין מלפני השבת, ואינו מבושל כלל, אסור לשרותו בכלי ראשון, שכן כלי ראשון מבשל, אלא רק מדיחין אותו בחמין בשבת, מפני שהדחה אינה מביאה אותו לידי בישול. חוץ מן המליח ישן, וקולייס האיספנין, שהם דגים מלוחים, וקלים מאד להתבשל, שאותם אסור להדיח אותם בחמין, לפי שהדחתן זו היא גמר מלאכתן. כי אפילו על ידי עירו של מים חמים גרידא, הם מתבשלים ונעשים בכך מתוקנים לאכילה. שמע מינה, ממה שנאמר לגבי דג ישן וקולייס האיספנין שהוא "גמר מלאכתן", שגם בישול קל נקרא בישול, וחייבים עליו מדאורייתא

פעמיים כבר נפגשנו עם משנת קולייס האיספנין. למדנו שעירו עליו (לפי רבים מהראשונים – אפילו מכלי שני!) הוא ממש איסור מלאכה דאורייתא. אם כך, מתברר שגם בישול באמצעי חימום שאינם האש עצמה יכול להיות איסור מלאכה מדאורייתא! הרמב"ם כלל את הדינים יחד –

רמב"ם הלכות שבת פרק ט הלכה ב

הנותן ביצה בצד המיחם שבביל שתגלגל ונתגלגלה חייב, שהמבשל בתולדת האור כמבשל באור עצמה, וכן המדיח בחמין מליח הישן או קוליס האיספנין והוא דג דק ורך ביותר הרי זה חייב, שהדחתן בחמין זה הוא גמר בשולן ולגבי חמה ותולדתה –

הלכה ג

המפקיע את הביצה בבגד חם או בחול ובאבק דרכים שהן חמים מפני השמש אף על פי שנצלת פטור, שתולדות חמה אינם כתולדות האש, אבל גזרו עליהן מפני תולדות האור

פרק כב הלכה ט

מותר להחם בחמה אף על פי שאסור להחם בתולדות חמה שאינו בא לטעות מחמה לאור, לפיכך מותר ליתן מים צונן בשמש כדי שיחמו

וכך פוסק בשולחן ערוך –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שיח סעיף ג

כשם שאסור לבשל באור כך אסור לבשל בתולדת האור, כגון: ליתן ביצה בצד קדרה או לשברה על סודר שהוחם באור כדי שתצלה; ואפילו בתולדת חמה, כגון: בסודר שהוחם בחמה, אסור גזירה אטו תולדת האור, וכן אסור להטמינה בחול או באבק דרכים שהוחמו מכח חמה; אבל בחמה עצמה, כגון: ליתן ביצה בחמה או ליתן מים בחמה כדי שיוחמו, מותר

מרכז קרני השמש

ישנה הבחנה הלכתית בין בישול בחמה לבין בישול בחמי חמה. באמצעות זכוכית מגדלת ניתן למרכז את קרני השמש, כך שיחממו נקודה מסוימת, בחום שיכול לבשל או לשרוף. האם מרכז קרני השמש הוא בישול בחמה, או שמא, מעת שהיטה את קרני השמש, ייחשבו אלו תולדות חמה?

שו"ת הלכות קטנות חלק א סימן קפט

המתהווה ע"י הזכוכית שמתעגל ניצוץ השמש ונבער הוא תולדת חמה

בשביתת השבת מעיר על דבריו –

שביתת השבת מלאכת מבשל ס"ק מד

והנה אם נדלק אש על ידי ניצוץ החמה – ודאי הוא אש גמור, דמה לי שמוציאין האור מן המים או העלים או עצי גפרית או ניצוץ השמש? אך אם אינו נדלק אש, רק על ידי מה שמצטמצם ניצוץ השמש נרתח הכלי מתכת, ועל ידי זה מתבשל האוכל שבתוכה, זה ודאי אינו תולדות האור, וגם שיהיה תולדות חמה לא ברירא לי, רק אולי כחמה עצמה.

הגר"א וולדנברג מציין שגם שביתת השבת מסתפק רק כאשר קרני השמש חיממו את הכלי, והכלי חימם את האוכל. אך מה שהתחמם מקרני השמש, גם אם עברו מרכה, הוא ודאי בישול בחמה עצמה –

שו"ת ציץ אליעזר חלק ז סימן יט אות א

בשם הרי מכח ניצוץ השמש נרתח ממש גם הכלי - מתכת כשלעצמה, ומכח רתיחת הכלי מתכת הוא שמתבשל האוכל שבתוכה, (ועכ"פ כך חשב הבעל שביתת השבת כמתבאר בדבריו שם) ולכן יש שפיר מקום לומר דבכי האי גוונא הוה ליה יותר תולדות-חמה, אבל ... בכל כהאי גוונא (שחימום האוכל הוא מקרני השמש באופן ישיר) כולי עלמא יודו בפשיטות דהוה ליה חמי חמה ממש ומותר.

ב. דוד שמש

הבישול הנפוץ ביותר שנעשה בעזרת השמש הוא השימוש בדוד השמש. התיאור הטכני של פעולת דוד השמש מופיע בתשובה של הרב עובדיה –

שו"ת יביע אומר חלק ד - אורח חיים סימן לד אות א

ראשית כל עלינו לבאר בקצרה את הצד הטכני של הדוד שמש: הנה הדוד שמש עשוי בצורת חבית של מתכת עטוף בחומר בידוד העשוי לשמור על חום המים שלא יצטננו, כמעשה הטרמוס. וצנור המים (הבא מרשת חברת המים הכללית) נכנס בשולי החבית, ולעומתו יוצא צנור אחר בשולי החבית וסופו סתום באופן שאין יציאה ממנו, והוא משוח בצבע שחור אשר מטבעו לרכז חום השמש אליו, ועל הצינור הזה לוח זכוכית שמטרתו ג"כ לרכז חום השמש לבל ישלטו בו הרוחות המנשבות תמיד, ועי"ז המים שבצנור מתחממים. ומיד לאחר שהמים מתחממים חודרים באופן אוטומאטי אל תוך החבית, ותחתיהם באים מים צוננים. (כי טבע המים החמים לעלות ולצוף למעלה על פני המים הצוננים) ופעולה זו של חימום המים וחדירתם לדוד וכניסת מים צוננים תחתם נמשכת מאליה רצוא ושוב עד שמתחממים כל המים שבחבית. ובראש החבית למעלה מחובר צינור היורד לדירה, ובעת שפותחים את הברז של המים החמים שבדירה, תיכף ומיד חודרים תחתם מים צוננים אל תוך החבית שמתחממים ג"כ ע"י הצנור

השימוש בדוד השמש גורם למים חדשים להיכנס לצינורות, ושם הם מתחממים. האם מותר לגרום לכך בשבת?

האם בישול על ידי דוד שמש הוא בישול בחמה או בתולדתה?

כאמור, הציץ אליעזר פוסק כדבר פשוט שניצול קרני השמש, על ידי מרכה וכדו', אינו נחשב כבישול בתולדות חמה, אלא בחמה עצמה. הוא הדין לעניין דוד שמש –

שו"ת ציץ אליעזר חלק ז סימן יט אות א

אין זה מים שהוחמו בתולדות חמה כי אם כמים שהוחמו בחמה עצמה שבכה"ג לכו"ע שרי ... המים מתחממים ישיר מחום השמש אשר בעזרת מכשירים ריכוזו את קרניה ומשכו אל כאן את חומה עד כדי הכפלתה ועי"ז כח השמש אתה בגבורתה העצמית לחמם ולהרתיח את המים, וכשנכנסים המים אל החבית שוב אין כבר בכלל פעולה של חימום, אלא בשם שמורים רק המים עי"י צמר - זכוכית או החומר - הפלסטי שהחבית מעוטפת ומעולפת בהם שלא יתקררו מחומם הקודם שבא להם ישיר מחום השמש שבא להם בכנ"ל, וא"כ ברור שרתיחת המים בא ישירות מחום השמש מבלי שום אמצעי של רתיחת מתכת וכדומה שיביא כתוצאה מזה לידי חימום המים, ואין זה איפוא חמום מתולדות חמה אלא הרי זה ממש חמי חמה

אך הפוסקים מעירים שישנה בעיה נוספת –

גרימת חזירת מים קרים לתוך המים החמים

שו"ת הר צבי אורח חיים א סימן קפח

בנידון שלפנינו הרי המים הקרים נכנסים לתוך המים החמים ומתבשלים במים החמים, והמים החמים בודאי תולדות חמה הם, ונמצא שמבשל מים קרים בתולדות חמה שאסור מדרבנן

אמנם הבישול בדוד השמש עצמו הוא בישול בחמה, המותר בשבת, הוצאת המים מהדוד גורמת לכניסה של מים קרים חדשים למערכת. המים שנותרו בדוד הם חמי חמה, ולכאורה ערבוב מים קרים לתוכם הוא בישול בחמי חמה, האסור!
הפוסקים מעלים שתי סיבות להתיר –

האם הגזירה על תולדות חמה שייכת בדוד שמש?

בגמרא מבואר שלדעת חכמים, מצד הדין מותר לבשל בתולדות חמה, אך חכמים גזרו שמא יתחלף בתולדות האור. כאשר השמש מחממת, ניתן לזהות שהשמש היא שמחממת. אך כאשר עצם התחמם מהשמש, ומשתמשים בו לחמם משהו אחר, לא רואים מה חימם את העצם הזה. מכיוון שבשעת החימום אין דרך להבחין אם מקור החום היה השמש או אש, חכמים גזרו ואסרו את החימום בתולדות חמה.

מה הדין בתולדות שניתן לזהות שהשמש היא מקור החום שלהם?
הזכרנו לעיל את ההתלבטות אודות טעם הגזירה. יתכן ושאלה זו תלויה באפשרויות –
אם הגזירה היא משום מראית עין, לכאורה ניתן להתיר כאשר ניכר שמדובר בחמי חמה.
אם הגזירה היא מחשש שהרואים ילמדו שמותר לבשל בתולדות האור, יתכן וגם כאשר ניכר שבישל בתולדות חמה, הרואה לא בהכרח מודע להבחנה ההלכתית בין תולדות חמה ותולדות האור.
(ברם התליה אינה הכרחית. יתכן שהגזירה משום מראית עין נגזרה גם כאשר אין חשש למראית עין. לחילופין יתכן שגם אם הגזירה היא מחשש שילמדו ממעשיו, אין לגזור במקום שלכל היותר הרואים ילמדו שמותר לבשל בחמי חמה. ואכמ"ל. ראה בהרחבות)
המהרש"ל חידש שלא גזרו על מצבים בהם הרואה בהכרח יבין שמדובר בחמי חמה –

שו"ת מהרש"ל סימן סא

גג רותח והדומה לו, דלא שייך למימר גביהו 'מאן דחזי סבר שהוחמו באור' ... שרו כל תולדות חמה כי האי גוונא, ולא אסרי אלא הפקעת סודרין וכדפרישית

❖ הרחבות – דינו של המהרש"ל

אך אחרונים חולקים על דבריו –

מגן אברהם סימן שיח ס"ק י

כתב רש"ל בתשובה דמותר לצלות על גג רותח מחמה דלא מיחלף בתולדות האור ע"ש. ודבריו אינם מוכרחים וגם בט"א חולק עליו ובירושלמי איתא להדיא דאסור.

המנחת יצחק מבאר שיתכן שהמהרש"ל היה מתיר שימוש בדוד שמש מטעם זה, אך למעשה חוששים לדברי המגן אברהם –

שו"ת מנחת יצחק חלק ד סימן מד אותיות ט-י

רוב הפוסקים חולקים על המהרש"ל, וסבירא ליה להלכה דאסור ... משום גזירה דתולדות האור, ואף דלא שייך 'מאן דחזי סבר דתולדות האור נינהו', ועל כרחך משום לא פלוג ... אם כן נסתר עיקר היסוד לחלק בין חול ואבק דרכים לדוד שמש, מטעם דהתם מחלפי, מה שאין כן בדוד שמש, דהרי גם התם לא מיחלפי, ומכל מקום אסור משום לא פלוג, ואם כן הוא הדין הכא.

אך הרב קאפח מבאר שגם המגן אברהם היה מודה שאין לגזור על דוד שמש –

הרב קאפח, מתוך קובץ זכרון 'הראל' (לרב רפאל אלשיך)

אין לדמות צנורות אלה לחול ואבק דרכים דתנן במתניתין ... דחול ואבק דרכים כבר קלטו חום רב השמש, ומבשלים ומחממים גם בהעדר השמש, שאם תעביר חול זה למקום צל עדיין מספיק חומו כדי לבשל, ובכי האי גוונא הוא דגזרו תולדות חמה אטו תולדות האור משום דמחלפי, אבל אלו לא היו מחממין אלא רק בעודם מול השמש וכנגדה, מאי איכא למיגזר משום דמיחלפי, הרי רואים שהשמש היא הפועלת ובהעדרה אין.

כלומר, הרב קאפח מבין שגם החולקים על המהרש"ל מתכוונים שחז"ל גזרו על כל דבר שיכול להמשיך לחמם גם בהעדר השמש. אך אין טעם לגזור על דבר שיתחמם רק בנכחות השמש. אם דרושה נוכחות של השמש, אין מקום להתבלבל ולחשוב שזה דומה לתולדות חמה!
המנחת יצחק מוכיח מהרשב"א שהבסיס לטענתו אינו פשוט –

שו"ת מנחת יצחק חלק ד סימן מד אות י

יש להעיר מדברי הרשב"א (שבת) שם, שכתב בשם מורו ... חול ואבק דרכים, שאין חומו מצד עצמם, אלא מחוס השמש, וכשתסלקם ממקומן יתקררו

אמנם בהקשר אחר, אך הרשב"א כותב שחול ואבק דרכים נותרים חמים רק בנוכחות השמש. בין אם תיאורו של הרשב"א נכון במציאות או לא, מה שברור מדבריו הוא שהוא סובר שחז"ל גזרו גם על תולדות חמה שדורשות נוכחות של החמה! ובה נסתר חילוקו של הרב קאפח (בדומה לזה כתב בשבט הלוי חלק א סימן צד).

בשם הגרש"ז הובאה סברה מדוע דווקא בדוד שמש המקום לחשש גדול יותר –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשל"ט) פרק א הערה קכז

שמעתי מהגרש"ז ... דמכיוון שיש מקומות שהמתקן מופעל בכוח החשמל בימים המעוננים, חיישנין שמא יבוא להוציא מים מדוד-שמש גם בזמן שהוא מופעל בחשמל, ואפשר דגם זה בכלל הגזירה דאתי לאחלופי תולדות השמש בתולדות האש

הערתו של הגרש"ז חשובה ומשמעותית, ומעוררת לתשומת הלב הדרושה כשרוצים להשתמש במים החמים בשבת. חובה לוודא שהמים החמים באים מדוד השמש, ולא מאמצעים אחרים כמו בוילר או "יונקרס", בהם יתכנו איסורים חמורים. מצד שני, מדובר בסברא חדשה, שאיננה חלק מהגזירה המקורית, כך שלא יכולה להוות טעם לאיסור. להלכה גם הגרש"ז מתיר שימוש בדוד שמש. מעבר לכל זאת, הפוסקים כתבו טעם נוסף להקל –

פסיק רישא בדרבנן

נשים לב לשני מאפיינים של הפעולה הכרוכה בהוצאת המים מהדוד –

1. המים החמים שבדוד הם לכאורה תולדות חמה. בישול בעזרתם הוא איסור דרבנן.
2. האדם שפותח את הברז בדרך כלל אינו מודע לכך, ומסתבר שאינו חושב על כך, שבפתיחת הברז הוא גורם למים חדשים להיכנס למערכת. פעולה כזאת, שבהכרח תניב תוצאה נוספת, אך האדם אינו מתכוון לתוצאה הנלווית, נקראת 'פסיק רישא'.

❖ הרחבות – קצת רקע על פסיק רישא בדרבנן

לא נוכל להרחיב כאן בנושא של פסיק רישא בדרבנן. רק נצטט שניים מגדולי הפוסקים שכתבו להקל בפסיק רישא בדרבנן שבדוד שמש –

שו"ת הר צבי אורח חיים א סימן קפח

בנידון דידן לא הוי אלא גרמא, ונהי שגרמא אסורה על כל פנים מדרבנן, מכל מקום בצירוף הדבר שנידון דידן הוי בישול בתולדות חמה שאין אסור אלא מדרבנן, אם כן הוה ליה תרי דרבנן, ובתרי דרבנן בודאי יש להתיר באינו מתכוין בפסיק רישא

שו"ת יביע אומר חלק ד - אורח חיים סימן לד אות מב

מסקנא דדינא, בהא סליקנא ובהא נחיתנא, שמותר לפום דינא לפתוח הברז של המים החמים שהוחמו בדוד שמש, ולהשתמש בהם לשטיפת כלים ורחיצת ידים ולשתיה וכל כיו"ב. ואין לחוש לזרימת המים הקרים לתוך הדוד והצנורות היוצאים ממנו ומתבשלים שם. ומיהו אם אפשר לסגור את ברז המעבר של המים הצוננים, ולחסום על ידי זה את זרימתם לתוך הדוד, נכון לעשות כך, כדי לצאת מכל פקפוק. אבל כשאי אפשר לעשות כן מותר להשתמש במים החמים. והרוצה להחמיר על עצמו לבל ישתמש במים שהוחמו בדוד שמש, מטעם גרם - בישול של המים הצוננים, תבא עליו ברכה. אולם גם המקילים יש להם על מה שיסמוכו להלכה ולמעשה

וכך פוסק למעשה בשש"כ –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשכ"ה) פרק א סעיף כט

מותר להוציא מים חמים מדוד שמש, גם אם המים התחממו בו בשבת, ואפילו אם נכנסים במקומם מים קרים לדוד ומתחממים על ידיד החמים

שם הערה סז

.... זה שמתחממים המים הקרים לית לן בה, דהוה פסיק רישא דלא איכפת ליה, דשרינן בדרבנן כיון דבין כה וכה ילכו המים מיד דרך הצינורות, בהם יתחממו מכוח השמש

המים העוברים דרך הקולטים מתחממים מכוח השמש. לכן חימום המים מהערבוב עם המים החמים שבדוד אינם מסייעים למשתמש, ואינם משנים את התוצאה. הפעולה אינה ישירה, ואינה מועילה, באיסור דרבנן, ולכן אין בכך שום איסור.

❖ הרחבות – הערה על דוד השמש המודרני

סיכום הדיון על דוד שמש :

א. האם בישול על ידי דוד שמש הוא בישול בחמה או בתולדתה?

הציץ אליעזר מסביר שאמנם הקולטים שומרים את חום השמש, ובכל זאת השמש היא שמרתיחה את המים, ולא תולדותיה. ממילא מצד הקולטים אין סיבה לאסור את השימוש.

ב. גרימת חזירת מים קרים לתוך המים החמים

הוצאת המים החמים מהדוד גורמת למים קרים חדשים להיכנס. המים הללו לכאורה מתערבים במים שהורתחו בדוד קודם לכן, שהם תולדות חמה. ערבוב מים לתוך תולדות חמה בכלי ראשון הוא בישול בתולדות חמה, האסור! (יש להעיר כי טענה זו דורשת בדיקה מציאותית. כנראה שבמציאות הם אינם מתערבים, אלא שהמים החמים עולים למעלה והמים הקרים נשארים למטה).

הפוסקים עמדו על שני טעמים להקל:

א. האם הגזירה על תולדות חמה שייכת בדוד שמש?

המהרש"ל כותב שלא, מכיוון שהגזירה נאמרה רק מהחשש שלא יבחינו בין תולדות האור ותולדות חמה. אך המגן אברהם והפוסקים חולקים עליו.

הרב קאפח פוסק כמהרש"ל במצבים שתולדות החמה אינם יכולים לבשל ללא נוכחות של החמה (המנחת יצחק מראה שהראשונים אינם סבורים כך. הוא מפנה לדברי הרשב"א, המבאר שחול ואבק דרכים, הדוגמאות של המשנה לתולדות החמה שנאסרו, לא יחממו ללא נוכחות של החמה).

הגרש"ז מציע סברה הפוכה – דווקא בפתיחת ברז בבית קשה לזהות אם המים החמים מגיעים מדוד השמש או מדוד אחר. יתכן שדווקא בדוד שמש יש יותר סיבה לגזור! ברם, זו סיבה לגזור שאיננה במסגרת הגזירה המקורית. אך זה מחדד את חשיבות תשומת הלב – גם אחרי שנתיר את השימוש בדוד השמש, חובה לוודא שהשימוש הוא בדוד שמש, ולא במערכת אסורה לשימוש כגון בוילר או "יונקרס"!

ב. פסיק רישא בדרבנן

המים שבדוד השמש מתחממים בשמש. הם תולדות חמה. הגזירה האוסרת חימום בתולדות חמה תקפה גם על ערבוב מים קרים לתוך המים הללו.

פתיחת הברז מוציאה מים מהדוד, ומים חדשים, קרים, נכנסים ומצטרפים למים החמים.

כיוון שהאדם אינו מתכוון (ובדרך כלל אינו שם לב) לתוצאה זו, ומדובר באיסור דרבנן, זה נקרא 'פסיק רישא בדרבנן'. רבים מן הפוסקים מתירים פסיק רישא בדרבנן. על סמך פסיקה זו, הרב פרנק, הרב עובדיה והש"כ מתירים את השימוש בדוד שמש.

ג. מהו ההבדל בין חמה לבין מקורות חום אחרים?

למדנו שאסור לבשל או לחמם באש ותולדותיה, ואילו בשמש עצמה מותר. מהו טעם הדבר? אם מלאכת בישול אסורה אפילו בבישול על ידי תולדות האור, מדוע בבישול בחמה יהיה מותר?

ראינו לעיל את דברי רש"י –

דשרי - דאין דרך בישולו בכך

אך הבעיה בעינה עומדת, ואף מזמינה קושי נוסף – ראשית, על פניו אין דרך בישול גם בתולדות האור. אם כך, מדוע על בישול בתולדות האור מתחייבים חטאת ואילו בישול בחמה מותר?

אך גם ללא ההשוואה לתולדות האור ביאורו של רש"י דורש ביאור נוסף. ברוב הלכות שבת, הגעה לתוצאת המלאכה בצורה שונה מהדרך המקובלת אסורה מדרבנן!

אגלי טל מלאכת האופה סעיף יט אות מד ס"ק א

ויש לעיין, דבשבת הנעשה שלא כדרכה עכ"פ מדרבנן אסור?

אם כך, עלינו לעבור שתי משוכות – א. ביאור מדוע בישול בשמש שונה מבישול בתולדות האור. ב. גם אם הבישול בשמש שונה, מדוע שלא יאסר מדרבנן כשאר מלאכה בשינוי, האסור מדרבנן?

א. לא זהו הבישול שהיה במשכן

קריית ספר (למבי"ט) הלכות שבת פרק ט הלכה ב-ג

הנותן ביצה בצד המיחם בשביל שתתגלגל ונתגלגלה חייב שהמבשל בתולדת האור כמבשל באור עצמה אבל לא בחמה ובתולדות חמה דבישול לא הוי אלא באור ותולדותיו דהכי נמי הוה בסממני המשכן.

המבי"ט מבאר שבמשכן בישלו רק באש ותולדותיה. לפיכך האסור מדאורייתא הוא רק בדרכים אלה. כדבריו מבאר גם הנודע ביהודה בחידושי על הש"ס –

צל"ח מסכת פסחים דף עד עמוד א ד"ה ואמרת

בשבת גמרינן ממלאכת המשכן ובעינן תולדות האור, ואפילו בחמה מותר בשבת רק בתולדות חמה גזרינן אטו תולדות האור כמבואר במסכת שבת דף ל"ט ע"א.

לפי שיטה זו, רק דרך הבישול שהייתה במשכן נאסרה. אמנם זה מבאר מדוע אין בכך איסור תורה. אך אינו פותר את הקושיה השניה. מדוע הבישול בחמה אינו אסור מדרבנן, כמו רוב המלאכות האחרות שעשייתן שלא כדרך שנעשו במשכן.

ב. תוצאת הבישול בחמה שונה

אגלי טל מלאכת האופה סעיף יט אות מד ס"קד

המבשל בחמה, כיון דיש שבח עצים בפת ותבשיל, וכשבישל באש יש שבח אש בהתבשיל, והוא שינה לבשל בחמה, ששבח חמה בתבשיל, הרי יש שינוי בהבישול הנעשה. וכמו שנחשב שינוי בין תולדת האש לתולדה החמה, כמו כן נחשב שינוי בין יש בהפת כח חמה בין יש בה כח האש. ושוב א"צ לטעם דמלאכת מחשבת, אלא דלא חשיב בישול כלל. כמו במאכלות אסורות דלא חשיב אכילה כלל, וגם בפסח לא חשוב מבושל כלל.

נבאר את דברי האגלי טל –

"דיש שבח עצים בפת ותבשיל". בישול הוא הליך שמאפשר אכילה, תוך שימוש במקור חום, אבל גם הליך שנותן 'טעם' באוכל. כיון שבישול בחמה נותן תוצאה שונה, טעם שונה, משימוש במקורות חום 'רגילים', אין זה נחשב כלל בישול.

רש"י מבאר שבישול בחמה אינו דרך הבישול. האגלי טל מקשה על ביאור זה - לכאורה שינוי מדרך הבישול אינו מתיר את הבישול! לכן צריכים ללכת צעד קדימה – זהו אינו בישול, בדרך שונה. זה אינו בישול כלל, רק משהו דומה מאוד לבישול. לכאורה דבריו מתאימים לניסוחו של המאירי -

בית הבחירה למאירי מסכת שבת דף לח עמוד ב

החמה, אין בה תורת בישול

בישול הוא דווקא הוספת שבח האש למאכל, לא הוספת שבח השמש.

האגלי טל עומד על ההבחנה הזאת בין סוגי 'שינוי' בפתיחה לספרו (דבריו הובאו בהרחבה לשיעור 5 עמוד 6) –

אגלי טל פתיחה הערה ג

מלאכה כלאחר יד יש בשני אופנים - יש שהמלאכה עצמה בלתי נפעלת כראוי, והיא שינוי באיכות הנפעל, כענין הנזרע בעציץ שאינו נקוב שלא נזרע כאורחיה, אף שבאיכות הפועל לא היה שום שינוי. ויש מלאכה כלאחר יד, שהוא שינוי באיכות הפועל לבד ולא באיכות הנפעל, כגון הכותב בשמאלו – אף שהנפעל, דהיינו הכתב, נעשה כראוי (להיות שאימן את ידו וכתב אותיות מיושרים כמו אם היה כותב בימינו) ... רק שיש שינוי באיכות הפועל, שלא עשה המלאכה כדרך עשיית מלאכה ההיא.

והנה באופן הראשון, שהמלאכה עצמה, או המעשה עצמו בלתי נעשית כראוי, והוא שינוי באיכות הנפעל, זה מצינו בכמה מקומות דשלא כדרכה לאו כלום היא, אף זולת מלאכת שבת. ועל כן אכילה שלא כדרכה כגון שאכל חלב חי או ערב בו דבר מר הרי יש שינוי במאכל ... בזה אין חילוק בין שבת לשאר דברים ובכל מקום לאו מידי הוא. אבל באופן השני שאין שום שינוי באיכות הנפעל רק באיכות הפועל ראוי היה להתחייב שהרי מכל מקום הפעולה נגמרה כראוי אך מכל מקום בשבת פטור עליה דמלאכת מחשבת אסרה תורה

האגלי טל מחלק בין שני סוגי שינוי –

יש שינוי באופן עשיית הפעולה, ויש שינוי בתוצאה.

כאשר התוצאה היא לא התוצאה הרגילה, זהו שינוי ששייך בכל דיני התורה. האיסור אינו נעשה בדרכו הרגילה, ולכן אין בכך איסור דאורייתא (כגון – אכילת אוכל שהוסיפו לו טעם מר לא בהכרח תחשב אכילה מבחינת דיני התורה).

כאשר אופן עשיית הפעולה היא לא אופן העשייה הרגיל, אך התוצאה היא התוצאה הרגילה, ברוב התורה האיסור בעינו עומד (גם אם אדם מערבב חלב לתוך בשר עם יד שמאל, תוצאת תערובת בשר בחלב אסורה באותו איסור). אך מכיוון שבשבת האיסור הוא על ביצוע המלאכה כמו שנעשתה במשכן, ומלאכת מחשבת אסרה תורה, הרי שיהיה דין של שינוי גם כשמבצע את הפעולה בשינוי, אפילו אם התוצאה זהה.

❖ הרחבות - ביאור נוסף של האגלי טל

אילו תוצאת הבישול בשמש הייתה זהה לבישול בתנור, הרי שהיה מדובר בחריג מהסוג השני, האסור מדרבנן. לכן האגלי טל מסיק שמדובר בשינוי מהסוג הראשון. תוצאת הבישול בשמש שונה מבישול בחמה. (לפי המבי"ט והצל"ח, מותר לבשל בחמה בשבת מכיוון שלא היה בישול שכזה במשכן. לכאורה זה אומר שזהו בישול, אך הוא לא נאסר בשבת. אך לפי ביאורו של האגלי טל תוצאת הבישול בחמה שונה מתוצאת

הבישול על ידי האש. לכאורה לאור זאת יש מקום לבחון אם חילוק זה יכול להיות רלוונטי לבישולים אחרים בהלכה. על כך ראו בהרחבות).

❖ הרחבות – בישול בחמה באיסורי תורה אחרים

ג. לא דרך בישול

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן נב

נהי שהבישול שהיה במשכן היה באש, מכל מקום היה שייך למילף גם בשול על ידי חמה להיות תולדה, דהא מכל האבות מלאכות שהיו במשכן הרי למדין לחייב גם כל הדומה להאבות באותו החיוב ממש, ונקראו תולדות! לכן הוצרך רש"י לפרש שאין למדין בישול על ידי חמה מבישול על ידי האש שהיה במשכן, משום שאין דרך בשול בכך. ואין הכוונה דאין דרך בשול בכך, כהא דעושה מלאכה כלאחר ידו ושאר שנויים שפטור ... ותולדות החמה, וגם תולדות האור, אין הדרך כל כך לבשל בהם, שלכן אין למילף אותם שיהיו תולדה מצד חמום של עצמם ... ולכן כשהם תולדות חמה, אף ששיון ממש במדת החום כמו אם היו תולדות האור ... פטור, דמצד עצמן הא אין למילף תולדות מבישול האש שהיה במשכן, מאחר דאין הדרך כל כך לבשל בהן.

הרב פיינשטיין מבאר שבישול בחמה אינו כדרך הבישול. בשונה מהאגלי טל, בדבריו לא מחזר שיש הבדל בתוצאה, אלא רק בפעולה, ולא כצל"ח והמבי"ט, שהתמקדו בדרך הבישול במשכן, ולא בדרך הבישול באופן כללי.

לכאורה המשמעות היא שמה שלא רגילים לבשל בו אינו כלול במלאכת בישול. אך ראינו שבישול בתולדות האור כלול במלאכת בישול. וכי דרך העולם לבשל בתולדות האור? על כך הוא עונה –

מכל מקום חייב גם על הבשול דעל ידי תולדות האור, מצד שנחשב זה כבישול מצד האש עצמו, שהרי החמימות שבהמים והסודר הרי הוא מהאש, וממילא הוא בכלל בשול האש עצמו, שהרי חמום האש הוא המבשל, שלכן אף שלא היה בשול זה ממש במשכן, כיון שאין לחשוב זה שינוי מדרך המלאכה חייב, ודמי זה להעמיד הקדרה ברחוק קצת יותר מהאש מכפי דרך בני אדם, אבל הוא על כל פנים מקום הראוי להתבשל במשך יותר זמן, שודאי חייב.

אכן אין דרכם של אנשים לבשל בתולדות האור. אך בישול בתולדות האור הוא בעצם בישול באור ממרחק. כשם שהאש מחממת את האוויר, והאוויר החם מחמם את הקדירה, חה נקרא בישול באש, כך חימום הקדירה על ידי עצם אחר שהתחמם מהאש נחשב בישול באש.

מו"ר הרב ישראלי הלך בדרך דומה, אך הסביר שהעניין אינו מקרי, אלא מהותי –

עמוד הימיני סימן כז אות ג

עיקר כוח החמה אינו מיועד לבישול, ומה שמנצלים אותה על ידי המצאה לבישול, אכתי באופן כללי יש לומר שאין זה מפיקע מהחמה את ההגדרה שאין דרך בישול בכך. ויותר נראה לי שזה הפירוש האמיתי של דברי רש"י שאין דרך בישול בכך, היינו שאור החמה אינו מיועד מעיקר בריאתו לבישול.

הרב ישראלי מבאר שזה שדרך העולם אינה לבשל בחמה אינו מקרה בעלמא. השמש נועדה לחמם את העולם ולהאיר לעולם וליושביו. גם אחרי שהמציאו וימציאו דרכים לנצל את כוח השמש, הבישול בעזרתו עדיין לא יהיה כדרך הבישול.¹

(לחידד את ההבדל בין הרב ישראלי והרב פיינשטיין – אילו יחליטו רבים מהעולם לבשל בחמה, האם הדין ישתנה? לפי הרב ישראלי – לכאורה לא. מפשט הדברים באגרות משה היה מקום לומר שמעת שאנשים רבים יעשו כך, הבישול בשמש ייחשב כמלאכת בישול, מכיוון שכעת לא ניתן לטעון שזו לא הדרך בה אנשים מבשלים. ואכמ"ל)

הרב ישראלי מעיר שתי הערות בעניין זה –

1. לגבי דוד שמש – הרי אנו רואים שהעולם משתמש בחום השמש לבישול!

אף על פי שבדאי מסתבר שגם אם ימציאו המצאה טכנית לנצל את כוח השמש לבישול מוחלט, כגון הא דדודי שמש כיום, גם כן לא יצא מכלל הדין שאין בישול בחמה ותולדותיה, נראה דאין זה דומה. כי עיקר כוח החמה אינו מיועד לבישול, ומה שמנצלים אותה על ידי המצאה לבישול, אכתי באופן כללי יש לומר שאין זה מפיקע מהחמה את ההגדרה שאין דרך בישול בכך.

2. לגבי שימוש באמצעים חשמליים –

לכאורה יש מקום לטענה שאין בחשמל אלא מלאכה דרבנן, כיוון שהחשמל עצמו אינו אש ... אם כן מצד הבישול אין זה אלא כמו תולדות חמה, שאין בזה משום בישול מן התורה ... (אך הוא מסביר שזה לא נכון -) בישול בכוח החשמל, שדרך בישולו טוב, ועולה גם על של אש רגילה, אי אפשר לומר שאין על זה דין בישול מצד שאין זה דרך בישול

¹ כמובן שדבריו דורשים ראייה. מניין לנו מהי מטרת כל עצם שברא הקב"ה בעולמו?

לסיכום –

מהגמרא (שבת דף לח ע"ב) עולה שאסור מדאורייתא לבשל באש ותולדותיו. בישול בשמש מותר. ובישול בתולדות חמה נתון במחלוקת תנאים. להלכה נפסק שנאסר לבשל בתולדות חמה (רמב"ם הלכות שבת פרק ט הלכות ב-ג, שולחן ערוך סימן שיח סעיף ג).

מדוע אין איסור לבשל בחמה? ראינו שלוש שיטות מרכזיות –

- א. מבי"ט, צל"ח – לא זהו הבישול שהיה במשכן. מדבריהם עולה שכל בישול שאינו באש ותולדותיו אינו נחשב למלאכת בישול האסורה בשבת. האגלי טל מעיר שגם אם תירוץ זה מבאר מדוע אין בכך איסור תורה, אין בכך הסבר מדוע אין בכך איסור דרבנן, כבשאר מלאכות הנעשות בשינוי?
- ב. אגלי טל – תוצאת הבישול בחמה שונה מתוצאת הבישול באש. מדבריו עולה שאמצעי שבעזרתו ניתן להגיע לתוצאה הזוהי לבישול הנעשה באש גם יהיה אסור מדאורייתא (לא ברור שיש דבר כזה במציאות).
- ג. אגרות משה – הקריטריון הוא שכך דרך בני אדם, ואין דרכם של בני אדם לבשל בחמה. לכאורה מדבריו עולה שכל דבר שדרכם של בני אדם להשתמש בו לבישול יהיה מלאכת מבשל דאורייתא. הרב ישראלי ב'עמוד הימיני' מבאר שלא מדובר בבחירה אנושית מקרית להעדיף אמצעים אחרים על פני השימוש בשמש. השמש מתחילת יצירתה לא נועדה לבישול, ולכן גם אם וכאשר אנשים רבים משתמשים וישתמשו בשמש לבישול, זה לא משנה את המהות של השמש, כמאירה ומחממת את העולם, ולא כמבשלת. (יתכן שהרב פיינשטיין חולק עליו בנקודה זו. במידה ונעשה מקובל בעולם לבשל בשמש, יתכן והרב פיינשטיין היה סובר שמעשה הבישול בשמש נעשה בישול רגיל, לעניין שיהפוך לחלק ממלאכת מבשל).
- הרב ישראלי מסיים בשתי הערות – 1. לגבי דוד שמש – גם אחרי שמצאנו דרך לנצל את כוח השמש לבישול, היא עדיין לא נוצרה לכך, ואין בזה איסור בישול. 2. לגבי חימום באמצעים חשמליים כתב שמעת שנעשה מקובל בעולם לנצל את כוח החשמל לבישול, זהו בישול רגיל.

מיקרוגל

האם בישול במיקרוגל הוא בישול האסור מדאורייתא?

(אנו בוחנים את שאלת הבישול בעזרת גלי המיקרו בלבד. איננו עוסקים בשאלת הפעלת המכשיר החשמלי מצד היותו חשמלי, וכן לא באפשרויות בישול אחרות המצויות במכשירי מיקרוגל מודרניים). לא נאריך באופן הפעולה של המיקרוגל. באופן כללי מדובר בהקרנה אלקטרומגנטית הנבלעת על ידי הנחלים (בעיקר המים, אך גם השומן והסוכרים) שבמזון. מה שגורם לרוטציה של מולקולות, שבאה לידי ביטוי בחום. במילים פשוטות יותר (ומדויקות פחות), הקרינה של המיקרוגל מחממת את הנחלים שבאוכל, והנחלים הללו מחממים את המאכל. נבחן עתה את השאלה על פי הסברות שלמדנו לעיל – אין ספק שלא היה במשכן שימוש במיקרוגל. על כן לשיטת המבי"ט והצל"ח הבישול במיקרוגל יהיה מותר כמו הבישול בשמש. לפי האגלי טל לכאורה לא יהיה איסור. כשם שהשפעת קרני השמש מביאה לתוצאה שונה מההשפעה שבאש, השפעת גלי המיקרו על המאכל שונה עוד יותר. וכך כבר כתב פרופסור זאב לב, אחרי שציטט את דברי האגלי טל –

המיקרוגל בהלכה, זאב לב, תחומין ח (עמוד 28)

הבישול במיקרוגל אינו מתבצע באופנים האלה השינוי ניכר בכך שברוב המאכלים הטעם של התבשיל קצת שונה, כמו כן הצבע שונה ... הקרינה אינה פועלת כשמש, ותוצאת הבישול שונה, כולל טעם שונה לבישול ... לפי זה המבשל בקרינה דומה למבשל בחמה, שהרי האנרגיה שנבלעת אינה דומה לאש, והבישול שונה במהותו

לפי הרב ישראלי יתכן ומאחר והשימוש המרכזי בגלי המיקרו הוא לבישול, יהיה בכך איסור מלאכת מבשל. הרב פיינשטיין מתייחס לבישול במיקרוגל –

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן נב

ואם כן בהמייקרו-וייו אווען/תנור מיקרוגל/, שטוב לבשל בו כמו באש ממש ואלו שיש להם תנור כזה משתמשים בו יותר מבשול דבאש, ומה שלא נתפשטו תנורים אלו עדיין הוא משום דלא מצוי עדיין הרבה תנורים וכשיהיו מצויין ודאי ישתמשו בהם כו"ע דהא הוא יותר טוב, ודאי יש למילף מבשול דאור דהיה במשכן בחשיבות תולדה שהוא לכל הדינים כהאב דבשול ע"י האור לאיסור ולחיוב סקילה וחטאת, לא רק לרש"י והר"ן אלא אף לקרית ספר דהרי לא פליגי כלל לפי מה שבארתי.

הרב פיינשטיין מעיד שהשימוש במיקרוגל טרם פשט. לדעתו, מעת שיהיה מיקרוגל ברוב הבתים, הבישול בו יהיה אסור מדאורייתא, כמו הבישול באש. הדברים הללו מבוססים על ההנחה שבראש דבריו. הרב פיינשטיין מניח שהבישול במיקרוגל הוא באיכות זהה לבישול באש. אנו עדים לכך שלמרות שיש מיקרוגל בכל בית, לא מקובל לבשל בו, אלא רק לחמם בו מאכלים שכבר התבשלו. הסיבה לכך היא התיאור שכתבנו לעיל, וכדברי פרופ' לב. גלי המיקרו מייצרים חום בנחלים שבמאכל בלבד, וחימום האוכל בדרך זו אינו מביא לתוצאה טובה של בישול. יש מקום לתהות אם הרב פיינשטיין היה משנה את דעתו אילו השימוש במיקרוגל היה נרחב יותר בימיו, והיה מודע לכך שתוצאת הבישול במיקרוגל אינה דומה כלל לבישול באש.

בישול על ידי ריאקציה כימית

טכנולוגיה חדשה מאפשרת שפיכה של מים על טס מגנזיום, הגוררת ריאקציה כימית שיצרת חום. חברות מזון משווקות ארוחות שניתן לקחת לכל מקום, הכוללות את האמצעי הזה. כך מתאפשר לבשל את האוכל גם מחוץ למטבח. בתשובת במראה הבזק עסקו באריכות בשאלת השימוש באמצעי הזה בשבת. להלן הפסקא העוסקת בנפקא מינה מהדברים שלמדנו -

במראה הבזק חלק ו תשובה מג הערה 1ב פסקה 5

מהטעמים הנ"ל עולה נפקא מינא לנדון דידן, שכן לפי הטעם שאינו דרך בישול, נראה בפשטות שוודאי אין דרך לבשל באופן זה, ורק מכוח אילוף (שאינו לפניו אש וכד') מחמם באופן זה. וכן לפי הטעם השני נראה להתיר, שכן לא חיממו כן במשכן. לעומת זאת, לפי הטעם (של האגלי טל) נראה שיש להחמיר בדבר ולהחשיב את המקרה שלפנינו כבישול באור. יש לציין כאן גם את משמעות דברי הרמב"ם בפירוש המשניות (פרק במה טומנין) בפירושו הראשון, שמשמע שסובר שבכל הדוגמאות שבמשנה לדברים המוסיפים הבל ישנו איסור בישול; ולא הזכיר מדוע נחשב הדבר כבישול באור ולא כבישול בחמה, אך מכל מקום דומה הדבר מאד לנדון שלנו. וכן יש לציין דברי ה"יסודי ישורון", שכתב "שכל דבר שהוא קר בטבעו וממקורו ורק ירתיח בהנתן עליו דבר אחר, חשוב תולדות האור וממילא חייב משום מבשיל". וגם כאן לא ברור מהי שיטתו בהגדרת בישול בחמה, ואולי כוונתו לפירוש (של הרב ישראל) – מכל מקום יש כאן דמיון רב למקרה שלפנינו. נמצא שגם בעניין זה ישנו מקום לסמוך להקל, שאינו נחשב כבישול באור אלא בחמה. אלא שכל זה הוא דווקא אם נחשיב את הדבר כחמה עצמה ולא כתולדות חמה (שמכל מקום אסורות מדרבנן), ואכן כך מסתבר, שכן התבשיל מתחמם כתוצאה מהחום המשתחרר ולא מטס המגנזיום. ואף שגם הטס חם, מכל מקום דומה הדבר לתבשיל המתחמם ונשארה בו כף, שאף שהכף מתחממת מסתבר שלא שייך לומר שנחשב כמבשל על ידי הכף, שכן אינה מקור החום. וגם אם נגדיר את החימום בדרך זאת כתולדות חמה, עדיין ישנו סמך להקל, מכיוון שניכר שאינו תולדות האור, שהרי אין דרך להשתמש באופן דומה לזה על ידי האור, ולא יבואו להחליף, ואז אף תולדות חמה מותרת. כך פסק המהרש"ל (תשובה סא) בעניין בישול על גבי גג רותח מהחמה, שאז ניכר שהחום בחמה. אך פוסקים רבים סברו שלא כמהרש"ל, וכן פסק ה"משנה ברורה" (סי' שיח ס"ק כ).

❖ **הרחבות – תשובת במראה הבזק – בישול וחימום אוכל בשבת באמצעות ריאקציה כימית**

**רבנות –
סימן שיח סעיף ג**

סיכום

החילוק בין תולדות האור ותולדות חמה, טעמו ונקפא מינות

מהגמרא (שבת דף לה ע"ב) עולה שאסור מדאורייתא לבשל באש ותולדותיו. בישול בשמש מותר. ובישול בתולדות חמה נתון במחלוקת תנאים. להלכה נפסק שנאסר לבשל בתולדות חמה (רמב"ם הלכות שבת פרק ט הלכות ב-ג, שולחן ערוך סימן שיח סעיף ג).

מדוע אין איסור לבשל בחמה? ראינו שלוש שיטות מרכזיות –

- א. מבי"ט, צ"ח – לא זהו הבישול שהיה במשכן. מדבריהם עולה שכל בישול שאינו באש ותולדותיו אינו נחשב למלאכת בישול האסורה בשבת.
- האגלי טל מעיר שגם אם תירוצ זה מבאר מדוע אין בכך איסור תורה, אין בכך הסבר מדוע אין בכך איסור דרבנן, כבשאר מלאכות הנעשות בשינוי?

- ב. אגלי טל – תוצאת הבישול בחמה שונה מתוצאת הבישול באש. מדבריו עולה שאמצעי שבעזרתו ניתן להגיע לתוצאה הזוהי לבישול הנעשה באש גם יהיה אסור מדאורייתא (לא ברור שיש דבר כזה במציאות).
- ג. אגרות משה – הקריטריון הוא שכך דרך בני אדם, ואין דרכם של בני אדם לבשל בחמה. לכאורה מדבריו עולה שכל דבר שדרכם של בני אדם להשתמש בו לבישול יהיה מלאכת מבשל דאורייתא.
- הרב ישראלי ב'עמוד הימיני' מבאר שלא מדובר בבחירה אנושית מקרית להעדיף אמצעים אחרים על פני השימוש בשמש. השמש מתחילת יצירתה לא נועדה לבישול, ולכן גם אם וכאשר אנשים רבים משתמשים וישתמשו בשמש לבישול, זה לא משנה את המהות של השמש, כמאירה ומחממת את העולם, ולא כמבשלת.
- (יתכן שהרב פיינשטיין חולק עליו בנקודה זו. במידה ונעשה מקובל בעולם לבשל בשמש, יתכן והרב פיינשטיין היה סובר שמעתה הבישול בשמש נעשה בישול רגיל, לעניין שיהפוך לחלק ממלאכת מבשל).
- הרב ישראלי מסיים בשתי הערות – 1. לגבי דוד שמש – גם אחרי שמצאנו דרך לנצל את כוח השמש לבישול, היא עדיין לא נוצרה לכך, ואין בזה איסור בישול. 2. לגבי חימום באמצעים חשמליים כתב שמעת שנעשה מקובל בעולם לנצל את כוח החשמל לבישול, זהו בישול רגיל.

מיקרוגל, לאור זאת -

- לפי המב"ט והצל"ח, אין ספק שלא היה שימוש במשכן, במיקרוגל, על כן לשיטתם בישול במיקרוגל יהיה מותר כמו בישול בשמש.
- לפי האגלי טל לכאורה לא יהיה איסור. כשם שהשפעת קרני השמש מביאה לתוצאה שונה מההשפעה שבאש, השפעת גלי המיקרו על המאכל שונה עוד יותר. וכך כתב פרופסור לב (בתחומין ח).
- הרב פיינשטיין אומר שהשימוש במיקרוגל עדיין לא נפוץ כ"כ, אך מעת ששימושו יהיה נפוץ הוא יאסר. כך לכאורה יהיה גם לדעת הרב ישראלי. ברם הנחתו היא שהבישול במיקרוגל יעיל ואיכותי כמו בישול באש. לכאורה הוא לא היה פוסק כך אילו היה מכיר את הפער בין התוצר של החימום במיקרוגל לבין בישול באמצעי בישול אחרים.

דוד שמש

- ג. האם בישול על ידי דוד שמש הוא בישול בחמה או בתולדתה?
- הציץ אליעזר מסביר שאמנם הקולטים שומרים את חום השמש, ובכל זאת השמש היא שמרתיחה את המים, ולא תולדותיה. ממילא מצד הקולטים אין סיבה לאסור את השימוש.
- ד. גרימת חזירת מים קרים לתוך המים החמים
- הוצאת המים החמים מהדוד גורמת למים קרים חדשים להיכנס. המים הללו לכאורה מתערבים במים שהורתחו בדוד קודם לכן, שהם תולדות חמה. ערבוב מים לתוך תולדות חמה בכלי ראשון הוא בישול בתולדות חמה, האסור! (יש להעיר כי טענה זו דורשת בדיקה מציאותית. כנראה שבמציאות הם אינם מתערבים, אלא שהמים החמים עולים למעלה והמים הקרים נשארים למטה).
- הפוסקים עמדו על שני טעמים להקל:
- ג. האם הגזירה על תולדות חמה שייכת בדוד שמש?
- המהרש"ל כותב שלא, מכיוון שהגזירה נאמרה רק מהחשש שלא יבחינו בין תולדות האור ותולדות חמה. אך המגן אברהם והפוסקים חולקים עליו.
- הרב קאפח פוסק כמהרש"ל במצבים שתולדות החמה אינם יכולים לבשל ללא נוכחות של החמה (המנחת יצחק מראה שהראשונים אינם סבורים כך. הוא מפנה לדברי הרשב"א, המבאר שחול ואבק דרכים, הדוגמאות של המשנה לתולדות החמה שנאסרו, לא יחממו ללא נוכחות של החמה).
- הגרש"ז מציע סברה הפוכה – דווקא בפתיחת ברז בבית קשה לזהות אם המים החמים מגיעים מדוד השמש או מדוד אחר. יתכן שדווקא בדוד שמש יש יותר סיבה לגזור! ברם, זו סיבה לגזור שאיננה במסגרת הגזירה המקורית. אך זה מחדד את חשיבות תשומת הלב – גם אחרי שנתיר את השימוש בדוד השמש, חובה לוודא שהשימוש הוא בדוד שמש, ולא במערכת אסורה לשימוש כגון בוילר או "יונקרס"!
- ד. פסיק רישא בדרבנן
- המים שבדוד השמש מתחממים בשמש. הם תולדות חמה. הגזירה האוסרת חימום בתולדות חמה תקפה גם על ערבוב מים קרים לתוך המים הללו.
- פתיחת הברז מוציאה מים מהדוד, ומים חדשים, קרים, נכנסים ומצטרפים למים החמים.

כיוון שהאדם אינו מתכוון (ובדרך כלל אינו שם לב) לתוצאה זו, ומדובר באיסור דרבנן, זה נקרא 'פסיק רישא בדרבנן'. רבים מן הפוסקים מתירים פסיק רישא בדרבנן. על סמך פסיקה זו, הרב פרנק, הרב עובדיה והש"כ מתירים את השימוש בדוד שמש.

בזאת אנו מסיימים את הלכות בישול. מכאן נעבור להלכות השהייה-השהיית האוכל על מקור חום מערב שבת.